

Сініцький А. Ц.

к. і. н., доцент кафедри суспільних наук

Житомирського національного агроекологічного університету

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ЕТАПІВ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА СВОЄ САМОВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. Проаналізовано процес у пошуку українським народом своєї історичної самоідентичності, що постає актуальною проблемою українського державотворення; зроблено висновок про граничну природу української ментальності.

Ключові слова: етнос, нація, національна ідентичність, національна ідея, «межовий статус».

Україна знаходиться перед історичним вибором — стати «зручною територією», «демографічним ресурсом», які поглинуть зовнішні державні утворення, чи утверджувати та розвивати власну державу, кристалізувати національний дух, здатний осмислити власну історію, самостійно розпізнавати образ свого майбутнього і досягти стану національної самоідентичності.

Пошук українською нацією самоідентичності є реакцією як на негативне соціокультурне середовище свого існування (суть якого можна виразити фразою: «українська національна культура за 350 років колоніального існування в рамках Російської (включаючи й радянський період) імперії зазнала значно більших втрат, ніж за часів татаро-монгольської навали» [25, 257]), так і на ескалацію процесів глобалізації, що призводять до розмивання мовних і релігійних спільнот, національних, соціокультурних, історичних відмінностей.

У сучасному світі, де домінуючим стає прагматичний чинник економічної ефективності, успішності нації на світових ринках, хвиля уніфікації і пріоритет «права сильного» стали причиною ефекту «геополітичної мушлі», коли країни виявляють тенденцію до самоізоляції, до уникнення деструктивного впливу ззовні. Тут кожна держава виявляє право на свою самовизначеність, на національну самоідентичність, коли культурна самобутність переживає справжній ренесанс, а нове трактування традиційних, національних способів економічної і соціальної самоорганізації, релігійних практик, народного творчого самовираження виявляються популярними у світі. Відбувається відтворення історії, традицій, маніфестація національних символів, культури, освіти, способу життя, мови. Як наслідок, у сфері історіографії розгорнулися справжні «битви за історію», за своє автентичне історичне джерело.

Саме тому кінець ХХ століття в Україні охарактеризувався реабілітацією історичної спадщини В. Антоновича, М. Грушевського, І. Огієнка, Д. Донцова, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, І. Крип'якевича, М. Костомарова, повернення в Україну історичних та етнологічних праць вчених української діаспори О. Субтельного, Д. Дорошенка, І. Лисяка-Рудницького, Н. Полонської-Василенко, О. Оглобліна та ін., часописів «Сучасність», «Український історик» та ін. Ці дослідження історичного минулого України створили умови для інтенсивної розробки нових історичних тем [1; 5-10; 12; 13; 21; 22; 26].

Завданням нашої статті є аналіз процесу пошуку українським народом своєї історичної самоідентичності, що постає актуальною проблемою сьогодення.

Історична самоідентичність може розумітися як відтворення історичної правди українського народу у всіх її аспектах, коли, по суті, йдеться про боротьбу українського етносу за свою незалежність та самовизначення. Таким чином, ця історична правда несе в собі інформацію про процес цієї боротьби у різних сферах життя українського соціуму, який, як такий, є унікальним серед інших, оскільки він перманентно перебуває у стані свого становлення майже з початку свого народження.

Боротьба українського народу за своє самовизначення у процесі становлення національної ідеї знайшла своє вираження у соціально-політичній, філософсько-науковій, культурно-освітній, державотворчій, релігійно-ідеологічній сферах. Головний зміст цієї боротьби, як ми вважаємо, припадає як на другу половину ХІХ — першу половину ХХ століття, так і на сьогодення. Розглянемо основні моменти боротьби українського народу за своє самовизначення у контексті зазначених сфер, головною з яких ми вважаємо державотворчу, оскільки саме тут практично втілюються результати цієї боротьби [14; 16].

Біля коренів української державності лежить, значною мірою, невідома і утаємничена трипільська культура (IV—II тис. до н.е.); пізніше — державні утворення киммерійців, скіфів, сарматів, грецькі міста-колонії, тісні контакти яких з праслов'янами, їх культурний вплив на подальшу історію незаперечний. Потім виникають

державницькі об'єднання серед східних слов'ян (Антська держава, держави у дулібів і древлян, Артанія і т.д.), де Київська Русь (IX-XII ст.) була вже великою європейською державою.

Суттєво, що культурно-історична спадщина Київської Русі належить, як вважав М. Грушевський, більш ніж двадцяти народам (слов'янським і неслов'янським), що жили на цій території, в тому числі й українському, який, за словами М. Грушевського, почав виділятися із загальної слов'янської спільноти десь із IV ст. нашої ери. Серед інших народів саме українці мають все таки більше підстав, щоб претендувати на історичну спадщину Київської Русі, адже головний осередок цієї держави фактично сформувався на території сучасної України, а її основою стало середнє Подніпров'я з містом Києвом. Крім того, як відомо, головні центральні події часів Київської Русі проходили саме на Наддніпрянщині.

Суттєвою у контексті вивчення та аналізу проблеми державності за часів Київської Русі є геополітична проблема «балто-чорноморської дуги», яка виявляє перспективу прагнення до володіння Руссю двома морями — Чорним і Балтійським. Ця проблема є показником могутнього ресурсу державотворчості українського народу, достатньо згадати спробу князя Святослава перенести столицю Київської Русі на Дунай. Слід сказати, що сьогоденні політичні проекти про утворення союзу держав на цій «дузі» сягають своїми коренями саме до часів Київської Русі, що була колыскою українського етносу і яка територіально в цілому збігається із сучасною Україною.

Другий важливий аспект державотворення пов'язаний з прийняттям християнства на Русі (988 р.), оскільки ці події певним чином наблизили Київську державу до Візантії, певною мірою віддаливши від Західної Європи, та виявили проблему протистояння язичництва і українського православ'я, адже зазначений процес прийняття християнства на Русі порушило у східних слов'ян могутній стовбур язичницької віри, котра століттями поєднувала людину і природу та будувалася на народній слов'янській основі. Звідси йде ідея РУН-віри (рідної української національної віри) Лева Силенка як намагання повернутися до вірувань пращурів, до національного у вірі. Саме тому в українській психіці Бог розчинений в усій природі [20]. І. Нечуй-Левицький відмічав пантеїстичність української примітивної релігії, яка наповнює весь світ богами, дає думку зіркам, лісам, птахам, тваринам, в той час коли монотеїзм віднімає її у всіх живих істот, залишаючи її Богу [17].

Якщо далі простежити історичну траєкторію українського народу, то можна сказати, що Галицько-Волинська держава (1199-1340 роки) — це

держава українська, яка в часи свого розквіту займала, за словами І. Крип'якевича, 90% залюдненої тоді української етнічної території [12]. Важливою в процесі створення української державності була боротьба галицько-волинських князів за західні українські кордони з Польщею, Угорщиною, німецькими рицарями, татаро-монголами, контакти з римським папою. Слід сказати, що, значною мірою, сучасні західні кордони України є наслідком цієї боротьби.

Далі мало місце перебування основної частини українських земель у складі Великого князівства Литовського (60-70-і рр. XIV ст. — 1569 р.). Слід сказати, що литовська влада давала українцям практично повну свободу у внутрішньому житті, обмежуючи при цьому вихід на міжнародну арену. Це «оксамитове проникнення» породило дискусію про державність українських земель за часів Великого князівства Литовського, що породила тезу про латентну, приховану державність українства, оскільки державницька траєкторія українського народу не була перервана цими подіями та отримала значний розвиток під час виникнення козацтва (середина XV ст.) і Запорозької Січі (середина XVI ст.), де були продовжені традиції українського державотворення, оскільки мале місце зародження демократичного державницького утворення, в якому чітко проглядалися вже нові буржуазні риси. Історія козацтва, що є славною сторінкою української історії, виявляє проблему співвідношення в історії козацтва таких понять як «демократія» і «охлократія», оскільки у козацтві виявлявся й анархічний елемент, хоча, без сумніву, державницький підхід у середовищі козацької еліти домінував.

У контексті становлення української державності важливим є проблема укорінення католицизму, унії та православ'я на українських землях. З прийняттям уніатства інтенсивніше проходили процеси входження в Європу, поширювалися реформаційні ідеї, але широкі народні маси в той час (кінець XVI—XVII ст.) унії не сприйняли, про що свідчать дії з захисту православної віри П. Сагайдачного, П. Могили, учасників Визвольної Війни, Руїни і т.д. Тому можна сказати, що унія була вимушеним ходом українських православних для усунення впливу Москви та з метою захисту національних традицій (тому тут можна говорити про позитивну роль унії у збереженні української мови, звичаїв, ідеї української державності в XIX-XX ст.), хоча, певним чином, унія також ці традиції нівелювала. Звідси розкол («Русь нищила Русь», як тоді говорили), який був результатом боротьби двох тенденцій, спрямованих на утвердження української національної ідеї.

Далі — визвольна війна середини XVII ст., яка була епохальною подією української і європейської історії, оскільки вона привела до відродження української держави, подібною до інших держав Європи, коли народним повстанням було зметено владу Речі Посполитої, унію, католицизм, будувалася держава з усіма її ознаками (політична влада, адміністративний устрій, фінанси, кордони, зовнішня політика, армія, судова влада і т.д.). Ця визвольна війна закінчилась союзом з Московською державою у 1654 році, що був на той час оптимальним для Богдана Хмельницького та його оточення, хоча й зазначений союз як взаємовигідна домовленість систематично порушувався царським урядом, що так чи інакше призвело до Руїни (1663-1687 рр.), коли українська державність зазнала певної руйнації через протиріччя між представниками козацької еліти, між козацькою верхівкою і козацьким плебсом. Один із чинників цього процесу, на наш погляд, пов'язаний із тим, що за Україну (що займала та займає унікальне геополітичне положення) велася жорстока боротьба між Московською державою, Польщею, Оттоманською імперією, Швецією, тому українські гетьмани мусили орієнтуватися на ці держави. Розділ України (за Андрусівським перемир'ям (1667 р.) і Вічним миром (1686 р.) по Дніпру завершив справу поділу України між двома силами.

Велика роль у утвердженні української державності завжди належала історичним постатям, таким, як Іван Мазепа, який гетьманував в 1687-1708 р.р. та був великим державотворцем, котрий розумів, що «стоїмо ми браття, перед двома проваллями». Саме тому він закликав боротися проти тиску Речі Посполитої та Московської держави. Важливою ідеологічною основою прагнень Івана Мазепи та його оточення з побудови Української держави була Конституція Пилипа Орлика (1710 р.), де козацька старшина, що перебувала в еміграції, ставила питання української державності в руслі державотворчих процесів, які проходили тоді в Європі всупереч процесам, що відбувалися в Україні, коли на Лівобережній Україні Петро I та його наступники руйнували Українську державу, а на Правобережній те ж саме здійснювала польська влада.

Це призвело до того, що після поразки Мазепи українська державність почала деградувати, крок за кроком царизм нищить всі елементи державності: в 1764 р. було остаточно знищено Гетьманщину на Лівобережній Україні, коли змушений був піти у відставку останній гетьман Кирило Розумовський (1750-1764 рр.); в червні 1775 р. царизмом було остаточно зруйновано Запорозьку Січ і останній кошовий отаман Петро Калнишевський більше 25 років перебував в ув'язненні в

Соловецькому монастирі, започаткувавши сумний список репресованих українців «соловецької Голгофи».

Процес деградації української державності продовжувався, в кінці XVIII століття Росія міцно утвердилася на чорноморському узбережжі, а російські чиновники намагалися витравити будь-які свідчення про славне козацьке минуле цих територій, коли російський царизм, не маючи змоги повністю знищити українську державу, ліквідував не лише державницькі, а й етнографічні особливості українців. Процес ліквідації державності українства завершився через три Поділи Польщі (1772, 1793, 1795), за якими українські землі були поділені між Російською імперією та Австрією, коли частина українців перебувала під російським впливом, а інша — під впливом Європейського Заходу.

Як бачимо, український етнос ще один раз виявив свій «межовий статус», що виражає головні особливості українського державницького менталітету.

Отже, український етнос — принципово граничний народ, який деякою мірою поєднував та поєднує Євразійський Схід та Захід, Європейський Південь та Північ як в геополітичному, так і в культурологічному відношенні [3; 4].

Цікавим є те, що саме на ґрунті України виявилась одна із спроб поєднати дві гілки християнства — східну та західну — у вигляді греко-католицької церкви. Майже з середини XVI ст. українські землі приймають до себе різні форми протестантизму, а ще раніше тут розповсюджувалися іудаїзм та іслам. Як пише В. Цибух, «Україні випала доля всю свою історію бути «на краю», на межі, на кордоні. Між лісом і степом, між морем і суходолом, між землеробною цивілізацією та кочовим варварством, між Заходом та Сходом. Тому Україну завжди вирізняло розмаїття природно-кліматичних умов та культур» [24, 4].

Саме тому Україна являє собою характерну загадку культурно-історичної ідентичності [11, 143-144]. Україна протягом своєї історії завжди знаходилась на лінії протистояння різних державно-політичних сил. Території Київської Русі, Галицько-Волинської, Гетьманської держав, сучасної України — різні. Територія України не один раз була розділена між різними державами. Так в 20-ті роки XX століття «ніби зліквідовану Україну. Всі частини її опинилися під різними окупаціями: з 1918 року Буковина — під румунською окупацією, з 1919 року — Закарпаття — під чеською, з 1921 року Наддніпрянська Україна — під російсько-совітською та польською, з 1923 року Галичина — під польською» [21, 133]. Подібна «розірваність»

України стосується і етнічного складу українського народу [15, 523].

Граничність України втілюється у її назві, яка виражає ідею краю. Цікаво, що у словнику В. Даля «край» трактується як початок і кінець, тобто має граничну, «біфуркаційну» природу.

«Як кожне пограниччя, ця територія «вагітна», з одного боку, злиттям багатства різних міфічних та релігійно-культурних традицій, а з другого - суперечностями, які оці різні складники переносять із собою: осіла і кочова державність, християнство та іслам, католицизм та православ'є, патримональна і конституційна основа...» [23, 59].

Тут можна навести й роздуми І. Огієнка щодо феномену окремішності устрою української православної церкви, що зумовлюється, на його думку, середнім географічним становищем України між Сходом і Заходом і, відповідно, формуванням своєрідного менталітету, що поєднував надзвичайну любов до свободи з глибокою релігійністю, прагненням до демократизму не лише у політичній, а і у духовній площині [18].

«Україна, — пише Л. Окіншевич, — є країною проміжного характеру, з територією, що лежить на кордоні двох «культурно-історичних типів», і являє собою широкий простір перехідного від одної до іншої цивілізації характеру» [19, 110]. Протягом усієї української історії, на його думку, ми спостерігаємо наявність західних і східних типів, устроїв та породжених ними людських вдач. І. Крупницьким висловлюється таким чином: «Україна, безперечно, є синтезом між Заходом і Сходом, але синтези бувають різні, з перевагою того чи іншого елемента. В усякому разі європейськість України не підлягає жодному сумніву: з загальноєвропейського руху її не можна виключити, до нього вона належить органічно... Хоч Україна належить до Східної Європи, вона духовно репрезентує в своїй синтезі Заходу і Сходу деякі важливі, навіть основні риси західної ментальності. Тому можна, і, навіть, слід, говорити про призначення України бути Заходом на Сході» [19, 104].

Висновок про граничність українського етносу не є оригінальним. Багато дослідників відмічають, що на рівні філософської думки в українців домінують екзистенціальні мотиви, плюралістичний, поліфонічний стиль філософствування, — саме те, чим характеризується один з видатних українських філософів — Г. Сковорода, якому притаманні «домінантні лінії української світоглядної ментальності — антеїзм («сродність» Людині всього світу), екзистенціальність (орієнтованість на неповторне у своїй окремішності людське існування, плюралістичність і водночас діалогічна гармонійність реальності), кордеоцентризм («серце — всьому

голова»), утвердження принципу «нерозривності» і водночас «незілляності» природи та людини» [2]. Існує думка про причину розвитку такої світоглядної риси: «тривале проживання на межі ворожого степу виродило в українців специфічне «екзистенціально-межове» світовідчуття — гостро емоційне переживання сьогоденності життя, жителюбність, поетичне, лірично-пісенне сприймання природного та соціального оточення» [2].

Отже, боротьба українського народу за своє самовизначення перебігала за складних умов, що виявляють особливий історичний статус українства (його граничну природу), який, на наш погляд, постає головною ознакою історичної самоідентичності українського народу. Цей висновок вимагає подальшого історичного аналізу.

Література:

1. Аркас М. Історія України-Русі. — К.: Вища школа, 1990. — 456 с.
2. Бичко А. К. Класична доба української філософії // Філософія. Курс Лекцій. — К.: Либідь, 1994. — С 230 — 252.
3. Вознюк О. В., Грабар І. Г. Козловець М. А. Соціосинергетика та ідеологія держави: Навчальний посібник. — Житомир, 2002. — 187 с.
4. Вознюк О.В. Концепція цілісності як основа філософського синтезу знань. — Житомир, 2005. — 388 с.
5. Грушевський М.С. Історія України. — К.: Либідь, 1992. — 228 с.
6. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу / Вибране. — К., 1991. — 461 с.
7. Етнонаціональна історія України в документах і матеріалах (Відп. ред. Сохань П.С. — Вип. 1. — К., 1997. — 167 с.
8. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. — Львів: НТШ, 1991. -230 с.
9. Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців: Методичні рекомендації. — К.: УМК ВО, 1991. — 316 с.
10. Історія України: Нове бачення. У 2 т. / Під ред. Смоляк В.А. — К.: Україна., 1996. — Т.2. — 494 с
11. Кизима В.В. Тоталогія (філософія оновлення). — К.: ПАРАПАН, 2005. — 272 с.
12. Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. ред. Шевченко, Якимович. — Львів: Світ, 1990. — 550 с.
13. Крушинський В.Ю., Левенець Г.А. Історія України. Події. Факти. Дати. — К.: Зодіак, 1993. — 176 с.
14. Кульчицький СВ., Настюк М.Т., Тишик Б.И. З історії української державності. — Львів, 1992. — 256 с.
15. Лисяк-Рудницький І. Роль України в новітній історії // Історія філософії України. Хрестоматія. — К., 1993. — 604 с.
16. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. — Львів, 1995. — 344 с.
17. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. -К.: «Обереги», 1992. — 88 с.
18. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. — К.: Либідь, 1994.— 446 с.
19. Окіншевич Л. Між Заходом і Сходом // Розбудова держава. — 1997. — № 7-8. — С. 108-113.
20. Петров Віктор. Походження українського народу. — К., 1992. — 256 с.

21. Полонська-Василенко Н. Історія України 1900-1923 рр. — К., 1991. — 344 с.
22. Полонська-Василенко Н. Історія України. — К.: Либідь, 1992. — 606 с.
23. Прицак О. Що таке історія Країни // Слово і час. — 1991. — № 1. — С. 54-60.
24. Село мов писанка. Путівник із зеленого туризму. — Київ. 2001. — 100 с.
25. Філософія. Курс лекцій. Навч. посібник. — К.: Либідь, 1994. — 576 с.
26. Щербак М.Г., Щербак Н.О. Національна політика царизму на Правобережній Україні / друга половина XIX — початок XX ст.). — К., 1997. — 92 с.

Синицький А. Ц. Короткий огляд етапів боротьби українського народу за своє самовизначення. — Стаття.

Анотація. Проаналізовано процес в поське українським народом своєю історическою самоідентичності, що являється актуальною проблемою українського государства; зробано вивод о предельной природі української ментальності.

Ключевые слова: етнос, нація, національна ідентичність, національна ідея, «предельний статус».

Sinitskyi A.Ts. Overview of Stages of the Struggle of the Ukrainian People for their Self-determination. — Article.

Symmary. The process of searching by the Ukrainian people its historical self-identification being the topical problem of Ukrainian state creation is analyzed. The conclusion is maid about the boundary nature of Ukrainian mentality.

Key words: ethnic group, nation, national identity, national idea, “landmark status”.